

РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРИ

АНТОНОВА-ВАСИЛЕВА, Л., Л. ВАСИЛЕВА, М. ВИТАНОВА, Е. ВЪЛЧЕВА, С. КЕРЕМИДЧИЕВА, Т. КОСТОВА, И. КОЧЕВ, Е. КЯЕВА, К. СМЕДОВСКА, М. ТЕТОВСКА-ТРОЕВА, П. УРУМОВА. БЪЛГАРСКИ ДИАЛЕКТЕН АТЛАС. ОБОБЩАВАЩ ТОМ. IV. МОРФОЛОГИЯ. СОФИЯ, ИЗД. НА БАН „ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“, 2016. 428 С.

ВАСИЛ РАЙНОВ

През 2001 г. излезе от печат *Български диалектен атлас. I–III. Фонетика, Акцентология, Лексика, КИК „Труд“*, София. Този труд бе резултат от усилията на колектива в Секцията за българска диалектология и лингвистична география от Института за български език към БАН да обобщи събраните данни за диалектните особености на българския език и да ги представи на цялата територия на българския диалектен континуум. Атласът беше посрещнат с голям интерес от научната и културната общественост у нас и в чужбина. Използван е широко в редица публикации, като са отбелязани над 500 негови цитирания. Но както личи от заглавието, в изданието липсват данни за особеностите на българските диалекти на морфологично равнище. Именно на равнището на морфологията и граматиката се проявяват най-специфичните особености на българския език, които го отличават от останалите славянски езици (напр. неговият аналитичен строеж). Затова изработването на *Част. 4. Морфология на Обобщаващия том на Българския диалектен атлас* бе важна задача, която изискваше подробно проучване на публикуваната преди това научна литература – не само регионалните атласи, но и редица други диалектоложки изследвания от наши и чужди учени, събиране на допълнителен диалектен материал и съставяне на множество допълнителни регионални карти за различни морфологични и синтактични явления за диалектите във и извън съвременните граници на Р. България. Може да се обобщи, че колективът на Секцията за българска диалектология и лингвистична география се е справил с тази задача на високо професионално ниво и представя в този труд, задълбочено и изчерпателно интерпретирана, лингвогеографската картина на особеностите на българските говори на морфологично равнище.

Картите, включени в частта *Морфология*, са изработени въз основа на материал от над 2 300 селища, включително от Северна Добруджа (днес в Р. Румъния), Гръцка и Турска Тракия, Източна и Западна Егейска Македония, Вардарска Македония, селища от крайния югозапад на българското езиково землище, намиращи се днес на територията на Р. Албания, Западните покрайнини и северозападните моравски говори, намиращи се на територията на Р. Сърбия. Този широк обхват, както и гъстата селищна мрежа са едно от главните

достойнства на атласа, който предоставя обилен езиков материал за работещите в областта на езикознанието, културологията и историята. Трудът съдържа 145 лингвистични карти, както и коментари към всяка карта, списъци с описание на комплекта от регионални карти, въз основа на които е съставена обобщаващата карта, показалец на картографираните явления, списъци за разпределение на работата между авторския колектив и резюмета на английски, френски, немски и руски език.

Освен изчерпателността по отношение на териториалния обхват особено достойнство на труда е направената интерпретация на явленията в исторически план. Тя бе проведена за първи път в излязлата от печат *Ч. I–III. на Обобщаващия том*. Сега историческият подход при представянето на явленията е проведен и в рецензираната *Ч. IV. Морфология*. Както вече бе споменато, това е изключително важно, защото способства в най-пълна степен да се разкрият отличителните черти на българския език спрямо другите славянски езици на диалектно равнище. От изработените карти читателят има възможност не само да черпи информация за това какви форми на дадени съществителни и прилагателни имена, местоимения, глаголи и др. части на речта съществуват в българските говори, но и за това кои от тях са най-близки до съответните форми в старобългарски, както и за степента на претърпените промени, според които останалите регистрирани форми може да се класифицират спрямо изходните облици, известни ни от старобългарски. Стадиалността се постига чрез легендите на картите, чието цветово решение е подчинено на диахронния подход при представянето на морфологичните явления. Във всяка легенда на преден план с червен цвят и с неговите нюанси са изведени формите, стоящи най-близо до старобългарски, и след тях в определен ред следват останалите форми. В заглавието на картата и в легендата се изписват регистрираните старобългарски форми, на които съответстват картографираните диалектни облици. По този начин се постига визуалната представа за местонахождението и разпространението на най-близките до старобългарския език форми. Освен информацията в исторически аспект този подход дава възможност да се докаже нагледно приемствеността между българските диалекти и най-стария писмен славянски език – старобългарския, да се потвърди единството на българския език в миналото и днес. Срв. напр. от цикъла карти за множествено число на съществителните имена к. № 6. *Окончания за множествено число на едноричните съществителни имена от мъжки род от типа град, син – градове, синове* < стб. градове, синове – със стб. съответствия в заглавието, но и с допълнително посочено към съответната диалектна форма съответствие „срв. стб. градовн“.

Може да се обобщи, че съпоставките със старобългарски открояват два основни типа карти. При първия тип се отразяват разпространението и промените на форми, наследени от старобългарски. Понякога те съвпадат напълно или отчасти с тези, приети в съвременния български книжовен език (срв. цит. к. № 6). В друг случай съответствията на регистрираните старобългарски облици се откриват само на диалектно равнище – срв. к. № 8. *Окончания за множествено число на съществителното име мъж – мъже* – с допълнително отбелязано към разпространения диалектен облик *мъжи, мънци* – стб. мъжн, и наред с това редица други диалектни форми, които не са регистрирани в старобългарски при това съществително, но са възприети по аналогия от парадигмата на съществителни от други склонитбени типове: *мъжйе* и др.;

мъжове и др.; к. № 10. *Окончания за множествено число на съществителното име ден – дни* – с допълнително отбелязано към разпространения диалектен облик *дѐне, дѐн'ѐ, динѐ, дѐн'ѝ* и др. < стб. дъне; *дѐнове, дѐнуви* и др.; *дѐништа, дѐнишча* и др.

Особен интерес в това отношение заслужава например проследяването на дистрибуцията на типичната за българския език бройна форма на съществителните от мъжки род, която е наследена от стб. форма за двойствено число – срв. к. № 14. *Наличие или отсъствие на бройна множествена форма в думи от типа син, човек – два сина, три човека*, срв. стб. дв.ч. сына < дъва сына; както и запазването на форми, наследени от стб. форми за двойствено число, които се употребяват като форми за мн.ч. при съществителните от ср. ср. Срв. к. № 28. *Окончания за множествено число на съществителното име коляно – колене* < стб. дв.ч. колънѣ, колена < стб. мн.ч. колъна, от която личат диалектни облици като: *коленѐ* и др.; *коленѝ* и др.; *коленѐта* и др. В някои случаи се посочват специфичните, регистрирани в старобългарски именни основи. Срв. к. № 25. *Форми за множествено число на съществителното име теле – телема*: с основа *тел(е)ц*- < стб. телц-: *тѐлци* и др.; *телчѝн'а* и др.; с основа *тел- тѐлта* и др.; *телѝн'а* и др.; *теленѝшча, тѐлики* и др. Специално внимание заслужават и картите, които разглеждат формите за простите минали времена, типични за българския език – минало несвършено време (к. № 121–126) и минало свършено време (к. № 127–129).

Вторият тип карти представят форми и явления, които не се срещат или са имали ограничено разпространение в старобългарски, защото в този период от развоя на българския език са били все още в своя зародиш. Най-яркият пример в това отношение са картите, които отразяват типове системи за членуване (к. № 39–53 и др.); картите за частиците за образуване на формите за бъдеще време на глаголите (к. № 116, 117). В последния случай в коментара към картата се посочва допълнителна информация – наличие на райони с форми, образувани с частица за бъдеще време, която се присъединява към глаголи, употребени с частица *да*: *ще да видя*; както и на райони, в които формите за бъдеще време се образуват с изменяема форма на глагола *ща*: *щем да видя, ще да види* и др. Коментарът, както и списъците на регионалните карти, от които е съставена всяка една обобщаваща карта за *Българския диалектен атлас*, дават важна допълнителна информация за нейното решение и за отбелязаните в отделни селища явления, които не са изчертани на самата карта.

Важни развойни тенденции, свързани с диалектното членение на българския език, се открояват и в картите за местоименната система. Особен интерес в това отношение заслужават картографираните форми за третоличните местоимения (к. № 62–71, 79–83). От тях може не само да се направят изводи за делението изток–запад на българските диалекти, но и да се проследи смесването на третоличните и показателните местоимения, което е важен момент от развоя им. В картите за показателните местоимения (к. № 84–93) личи съхранението на архаичните тричленни показателни системи – *туз'и, суз'и, нуз'и; тѝа, ѝвой, ѝн'а*, и др., които се свързват в исторически план с подобни системи при членуването на съществителните и прилагателните имена. Проследяването на формите за косвен падеж на личните местоимения дава важни сведения за развоя към анализъм – отличителна черта на българския език, а

същевременно показва процеси на суплетивизъм в парадигмите като специфична черта на местоименната система в славянските езици. Срв. напр. к. № 82. *Пълни форми за дателен падеж на личното местоимение за 3 лице множествено число – на тях: т'ам и др. < стб. т'ъмъ; на т'ам и др.; на т'ѣх и др.; ним и др. < стб. нѣмъ; нѣми и др.; на нѣм и др.; на нѣми и др.; на нѣх и др.*

Накрая в атласа са включени и карти, свързани с въпроси на синтаксиса, съгласуването в изречението, словоредата, които също дават възможности за наблюдения и изводи, свързани с развоя на българския език към аналитизъм, както и за съпоставки с останалите славянски и балкански езици. Срв. к. № 139. *Разпространение на употреба на формите на личното местоимение в именителен падеж вместо във винителен и дателен падеж – аз ме боли ръката, той му харесва и др.*

Обобщаващият том на Българския диалектен атлас. Ч. IV. Морфология е фундаментален научен труд, с който българското езикознание може да се гордее. Той е ценен принос за българската и славянската филология, както и за лингвистичната география. Изданието ще представлява интерес не само за специалисти в областта на езикознанието, но и за широк кръг учени в областта на културологията, историята, славистиката и балканистиката, както и за българската и международната научна общественост, която се интересува от тези въпроси.

✉ Проф. д.б.н. Васил Райнов
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България
rainovv@abv.bg

Публикувано: 30 март 2018